

РОЗДІЛ I

Економічна теорія та історія економічної думки

УДК 338.08 (075.8)

Стрішенець Микола,
доктор історичних наук, професор,
м. Луцьк
e-mail: pavlova.olena@eenu.edu.ua

Павлова Олена,
доктор економічних наук, професор,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра аналітичної економіки та природокористування,
м. Луцьк, ORCID ID 0000-0002-8696-5641
e-mail: pavlova.olena@eenu.edu.ua

Павлов Костянтин,
доктор економічних наук, професор,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра аналітичної економіки та природокористування,
м. Луцьк, ORCID ID 0000-0003-2583-9593
e-mail: pavlov.kostiantyn@eenu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-03-7-14>

ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ГЕТЬМАНА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

У статті розглядається діяльність гетьманського управління Б. Хмельницького, спрямована на проведення корисної для молодого української держави внутрішньої торгівлі.

Показується запровадження нової системи оподаткування товарів, ліквідація різних митних бар'єрів та розбою на торгових шляхах, упорядкування мір довжини, об'єму і маси. Розкривається прийняття органами влади жорстоких заходів щодо охорони власності, прав і свобод купців та торговців.

Економічна політика Б. Хмельницького та його уряду, у якій були наявні елементи меркантилізму та протекціонізму, зрушення в економіці позитивно впливали на стан внутрішньої торгівлі в країні, яка набувала нових обертів, а ринок ставав важливим компонентом господарської системи.

Ключові слова: торгівля, Б. Хмельницький, економічна політика, купці, мито, митниця, ярмарка, торговельна політика, мито.

Стришенець Николай,
доктор исторических наук, профессор,
г. Луцк

Павлова Елена,
доктор экономических наук, профессор,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра аналитической экономики и природопользования,
г. Луцк

Павлов Костянтин,
доктор економічних наук, професор,
Восточноевропейский национальный университет имени Лесы Украинки,
кафедра аналитической экономики и природопользования,
г. Луцк

ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА ГЕТМАНА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦКОГО

В статье рассматривается деятельность гетманского управления Б.Хмельницкого, направленная на проведение полезной для молодого украинского государства внутренней торговли.

Показывается введения новой системы налогообложения товаров, ликвидация различных таможенных барьеров и разбоя на торговых путях, упорядочения мер длины, объема и массы. Раскрывается принятия органами власти жестких мер по охране собственности, прав и свобод купцов и торговцев.

Экономическая политика Б. Хмельницкого и его правительства, в которой имелись элементы меркантилизма и протекционизма, сдвиги в экономике положительно влияли на состояние внутренней торговли в стране, приобретала новые обороты, а рынок становился важным компонентом хозяйственной системы.

Ключевые слова: торговля, Б. Хмельницкий, экономическая политика, купцы, пошлина, таможня, ярмарка, торговая политика, пошлина.

Strishenez Nicholas,
Ph. D. in Historical, Professor,
Lutsk

Pavlova Elena,
Ph. D. in Economics, Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University
Department of Analytical Economics and Nature Management,
Lutsk

Pavlov Constantine,
Ph. D. in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University
Department of Analytical Economics and Nature Management,
Lutsk

HETMAN BOHDAN KHMELNYTSKY'S TRADE AND ECONOMIC POLICY

Introduction. The article deals with the activity of the Hetman's administration of B. Khmelnytsky aimed at conducting useful trade for the young Ukrainian state.

It shows the introduction of a new system of taxation of goods, the elimination of various customs barriers and robbery on trade routes, the ordering of measures of length, volume and weight. It reveals the brutal measures taken by the authorities to protect the property, rights and freedoms of merchants and traders.

The economic policies of B. Khmelnytsky and his government, which had elements of mercantilism and protectionism, saw a shift in the economy that had a positive effect on the state of domestic trade in a country that was gaining momentum, and the market was becoming an important component of the economic system.

The purpose of the article. Comprehensive study of the development of domestic trade, determining the role of Hetman B. Khmelnytsky, his government and local authorities in this field.

Results. The number of fairs, bazaars and auctions increased, everyday urban commerce developed, and economic ties between particular regions of the country increased. Merchants, dealers, buyers, brokers, sales people and merchants were employed in various forms and types of trade. For some of them, trade was the main, sole source of existence, some combined with other types of work. The largest merchandise transactions in various commodities were carried out by wealthy merchants. VI Golubnychy wrote: "If the national market is understood as the ordinary development of trade between cities, the Ukrainian national market was created in the first half of the 17th century on

the basis of the development of manufactories and crafts. Ultimately, the Ukrainian national market emerged as a Cossack-Hetman state”

Conclusions. Initial accumulation in Ukraine through domestic trade was weak and vague. The transition from the primitive to the capitalist accumulation was slow, since Ukraine was not an independent entity and had no independent national market. The transformation of merchant capital into industrial capital took place without the influx of values from the outside.

Key words: trade, B. Khmelnytsky, economic policy, merchants, customs, fair, trade policy, customs.

Постановка проблеми та її значення. Гетьман Богдан Михайлович Хмельницький - видатний державний діяч, талановитий полководець, який (1648 р.) очолив національно - визвольну боротьбу українського народу проти магнатсько-шляхетської Речі Посполитої (Польща). Підписана в 1654 році українсько - московська угода (“Березневі статті”) послужили правовою підставою відокремлення України від Речі Посполитої, юридичним визнанням її державності та козацького устрою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічній діяльності гетьмана Б.Хмельницького присвячено чимало робіт у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі. Розглянуто вирішення ним різноманітних аграрних проблем, фінансових питань, розвитку ремесла і промислів. На значну увагу заслуговують публікації В. В. Веселаго, В. І. Голубничого, О. С. Компан, І. П. Крип’якевича, В. М. Кулаковського, В. А. Смоля та ін. [2; 4; 9; 10; 11; 12]. Побіжно названа тема розглядається в навчальних посібниках. Тут можна назвати праці С. М. Злупка та Л. Я. Корнійчук [6; 7; 9]. Незважаючи на суттєвий внесок науковців у висвітлення економічної політики молодшої української держави під керівництвом гетьмана Б.Хмельницького, питання внутрішньої торгівлі розглянуто недостатньо. Це й зумовило необхідність нашого дослідження.

Постановка завдання. Тому метою статті є всебічне вивчення розвитку внутрішньої торгівлі, визначення ролі в цьому гетьмана Б. Хмельницького, його уряду та органів влади на місцях, розглянути систему оподаткування товарів, показати ліквідацію приватних митниць, різних митних бар’єрів та створення сприятливих умов для торговельної діяльності, висвітлити роботу купців, торговців, перекупників, показати їх майнову диференціацію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Богдан - Зіновій Михайлович Хмельницький народився 30 грудня 1595 року на хуторі Суботів біля Чигирини у родині дрібної української шляхти. Його батько працював Чигиринським підстаростою і володів маєтком у названому вище хуторі.

Початкову освіту Б. Хмельницький отримав у школі Чигирини. Навчався в єзуїтському колегіумі у місті Львів. Служив у реєстрованому козацькому війську. У битві козаків з турецько-татарськими військами (1620 р.) біля с. Цецори поблизу міста Ясси (нині Румунія) потрапив у полон. Після звільнення (1622 р.) перебуває на службі у Чигиринському полку, спочатку писарем, згодом сотником цього ж полку.

В 1646 році, під час війни Франції з Іспанією, на запрошення французького уряду, разом із козаками брав участь у військових діях під Дюнкерком на боці Франції.

Богдан Михайлович був освіченою людиною. Знав кілька мов, турецьку і татарську вивчив, перебуваючи у полоні. Був одружений з Галиною Сомко, дочкою багатого переяславського купця. Мав четверо дітей: Катерину, Олену (чи Степаниду), Тимофія і Юрія.

Приводом до виступу Б. Хмельницького проти Речі Посполитої послужила особиста образа, яку йому завдав чигиринський підстароста Д. Чаплинський [11, с. 26]. Він захопив його хутір Суботів, побив сина Юрія, викрав кохану жінку Олену, з якою збирався одружуватися (на той час його дружина Г.Сомко померла). Намагання знайти покарання для Д. Чаплинського в різних державних і судових установах не дали ніяких результатів. Щоб помститися, прибув на Запоріжжя. В лютому 1648 року його обирають гетьманом Війська Запорозького. Він відразу приступає до підготовки повстання проти польської влади. Отримані військові перемоги, звільнення чималої території України дали можливість розпочати національне державне будівництво.

Помер гетьман Б. Хмельницький 6 серпня 1657 року у Чигирині. Поховано в Іллінській церкві у Суботові. Смерть гетьмана стала важким ударом для молодшої української держави. Акад. М. С.

Грушевський писав: “Україна в найбільш рішучу хвилю, коли важилася її доля, втратила свого довголітнього провідника - одинокого чоловіка, котрий міг покерувати нею...” [15, с. 122].

У ході національно-визвольної боротьби українського народу на звільнених територіях було ліквідовано польсько-шляхетську владу, панщинну систему господарювання, скасовано кріпацтво. Частина земель польських магнатів і шляхтичів перейшла до рук козаків і селян, які могли її продати, подарувати, передати у спадщину. Відкривалась можливість селянам, мешканцям міст і містечок переходити у козацький стан.

Закладаються підвалини розбудови унітарної, республіканської за формою правління, національної держави на чолі з гетьманом [15, с.111-112].

Українська держава, де в той час проживало 1,6 млн. чол., поділялася на 16 полків, полки - на сотні [15, с. 114]. Полковники і сотники відали адміністративними, військовими, господарськими, фінансовими та судовими справами. Вся повнота влади у країні зосереджувалася у руках гетьмана.

Розбудовуючи українську державу, Б. Хмельницький великої значимості надавав торговельній діяльності. Складовою державотворчих заходів вважав проведення корисної митної політики. У документах адміністрації гетьмана неодноразово відмічаються факти вирішення суперечок, пов'язаних з митними зборами і заборонами, як на кордоні, так і всередині країни [5, с. 41]. Путивльські купці (1651 р.) просили гетьмана посприяти їм у вирішенні питання про повернення товарів, які під час ярмарку у місті Ромни, забрав у них місцевий сотник В. Оліференко [10, с. 364].

Гетьманський уряд турбується про поліпшення стану торговельно-економічних зв'язків у державі: ліквідовуються приватні митниці, різні митні бар'єри, приймаються дієві заходи щодо припинення розбоїв на торгових шляхах, впорядковується грошова система (в обігу перебувало багато фальшивої та неповноцінної монети). Робилися спроби запровадити навіть власну валюту. Дипломат Г. Кунаков у своєму листі повідомляв: “А в Чигирине де учинил Богдан Хмельницький мынзу и деньги делает, а на тех новых деньгах на одной стороне меч, а на другой стороне ево, Богданово, имя...”[9, с. 70]. Але налагодити власне виробництво грошей не вдалося. Цьому перешкодили внутрішні негаразди та Московщина.

Впорядковувалися і обмежувалися митні збори, усувався різнобій у мірах і вагах, почав здійснюватися строгий контроль за роботою митників, які часто присвоювали зібрані гроші на митницях, нерідко вдавалися до незаконної конфіскації товарів і навіть до їх пограбування.

Обмін товарами набував дедалі більших масштабів, поглиблювалася майнова диференціація серед торговельного люду. Всередині його точилася запекла боротьба. Багаті купці наживалися на визиску дрібної купецької братії, українського населення. Потребуючи кредиту, дрібні купці нерідко попадали у залежність від багатих, втрачали своє майно [10, с. 366]. Дрібні перекупники та дрібні купці, не маючи власних крамниць, склепів, пивниць для товарів та напоїв, орендували місце на ринку у своєї більш заможної братії. Багаті купці, досвідчені у торговельних справах, окрім своїх власних приміщень і складів, мали ще по деяких містах і містечках на ринку комори, ятки, наймали у місцевих купців або у міського управління. Віддаючи їх в оренду, наживалися на цьому і поповнювали свої доходи. Заможні купці, засідаючи в магістратах і ратушах міст, видавали дозволи на продаж тих чи інших товарів на ринку, з чого мали також чималі надходження у вигляді хабарів.

Між багатими купцями і найманими робочими тобто купецькою челяддю існували гострі соціальні протиріччя. Серед наймитів, котрі обслуговували торговельні операції, були слуги, челядники, фурмани, сторожі та ін. Немало було людей, які наймалися лише на час проведення якоїсь однієї торговельної операції. Це були люди найрізноманітнішого походження і спеціальностей, але здебільшого ті, котрі уже мали певні навички у торговельних справах.

Кредитування, застави, лихварські операції поповнювали капітали багатих купців. Не відмовлялися вони і від оренди. Так, купець А. Скорупа, окрім торговельних операцій, займався ще орендними справами. Тримав в оренді міст і перевіз на Дніпрі, що належав Видубецькому монастирю, і збирав мостове та перевізне. Крім того, купець тримав у заставі корчму, розташовану недалеко р.Либідь, шинок горілчаний і шинок пивний на Звірінці (міський район Києва - О. П.), сіножаті в селі Осокорки поблизу знову таки ж Києва. З сінокосів кожен рік накошував для монастиря “стогов с 10 сена” [10, с. 365]. Цікаво відзначити, що купець А. Скорупа був неписьменним, вибився у ділки із самого низу суспільства. Свідченням цього є те, що в орендному

контракти, підписаному терміном на чотири роки (1650 - 1653 pp.), замість підпису поставив чотири кружечки.

З переходом Лівобережної України під протекторат Московщини 21 квітня 1654 року Б.Хмельницький видає універсал, який бере під захист український торговий люд та створює належні умови для його діяльності. Запроваджується нова система оподаткування товарів, обмежується діяльність іноземних купців, забороняється вивіз дорогоцінних металів та коштовностей, заохочується імпорт [3, с. 11-13]. Торговельне мито зменшується в 2,5 рази в порівнянні з тарифом 1643 року [8, с. 169]. З кожних 250 злотих вартості товару стягується по 2 злотих, хоча спостерігалися й деякі відхилення від зазначених показників. Коли купець порушив тариф, а це виявив митник, йому дозволялося забрати собі половину конфіскованих товарів та речей, решту віддати до військового скарбу. Прибутковість посади митника очевидна. В урядових інструкціях дуже часто зустрічаються рекомендації про необхідність місцевими органами влади проведення дієвого нагляду за діяльністю митників. Для цього спеціально вводяться посади індикаторів або екзактерів, котрі стежили за виконанням митниками постанов.

Купці не мали права вивозити з України золото, срібло, дороге каміння, перевозити під своїм прізвищем та ім'ям через кордон товари іноземних купців. Мито з товару, виготовленому в Україні, стягувалося лише один раз. Торговцю видавалася спеціальна довідка. З нею він міг, без сплати податків, перевозити товар по всій території України та Московщини [14, с. 30]. У випадку перепродажу оптом в інші руки доплачувалося невелике перекупне мито.

Універсал надавав певні пільги лише тим іноземним купцям, що оселилися на території України і торговельна діяльність яких була корисною для держави. Такі пільги отримали, зокрема, грецькі купці, які проживали у Ніжині і в 1675 році створили навіть свою колонію [1, с. 9; 23, с. 43].

Універсали, привілеї, царські грамоти, що підтверджували надані гетьманським урядом права містам і міщанам, ремісничо - торговельному населенню України сприяли піднесенню активності купецтва. Окрім нього, у містах були ще численні групи різних перекупників, які торгували печеним хлібом, м'ясом, птицею, овочами, фруктами, вівцями, худобою, кіньми, рибою та ін. Предметом жвавої торгівлі був прісний і хмільний мед, інші продукти бджільництва, а також лойові свічки [10, с. 169]. Майже в кожному місті великих розмірів набрала торгівля горілкою і посередництво в цій торгівлі скупників і перекупників. Фігура торгового посередника, перекупника, скупника товарів - характерне явище в житті міста тих часів.

У деяких містах і містечках торгівці та ремісники становили досить значний прошарок мешканців. Так, у Стародубі їх налічувалося понад 19 %, в Козельці - 29, у Нових Млинах - 40, в Переяславі - 73 [10, с. 168]. В.О.Романовський підрахував, що в найбільших містах Лівобережної України, до яких можна віднести Київ, Кролевець, Ніжин, Новгород - Сіверський, Охтирку, Переяслав, Полтаву, Ромни, Стародуб і Чернігів, згідно з даними Переписних книг 1666 року, було в середньому не менше 34 % промислово - торговельного населення. Багаті купці були знатними містянами, родичалися з козацькою керівною верхівкою, отримували від гетьманського уряду навіть земельні наділи. Під захистом впливових покровителів розгортали енергійну діяльність по розширенню торговельних операцій.

В містах з більш - менш значною чисельністю населення відбувалися ярмарки, які здійснювали зв'язки між сільським господарством, ремеслом і промислами. Відомі великі ярмарки в Ніжині, Новгород-Сіверському, Кролевіці та Стародубі [13, с. 165]. Виділяються роменські ярмарки, зокрема Фялінська (кінець ХУІІІ ст.). На ній продавалося і покупалося щорічно товарів на один - два млн. крб. [12, с. 49]. Розростанню ярмаркової торгівлі в Ромнах сприяло раннє виникнення тут тютюнового виробництва.

На великих ярмарках проводилася переважно оптова торгівля. Тут панували власники великого торговельного капіталу. Багаті купці, незважаючи на свою малочисельність, хазяйнували на внутрішньому ринку. Цьому сприяло те, що названа категорія купецтва належала в основному до міської верхівки, займала важливі керівні посади у міському управлінні. Обіймаючи керівні посади і маючи чини, котрі давали певні винагороди, купці збагачувалися. У боротьбі між купцями і виробниками влада завжди стояла на боці купців. Козацькій старшині купецтво потрібне було для перетворення натуральної ренти в гроші і предмети розкоші.

Ярмарки тривали по кілька днів і навіть тижнів. Наприклад, стародубська ярмарка тривала три тижні [10, с. 200]. Ярмарки організовувалися таким чином, що коли в одному місці закінчувалися, то в іншому розпочиналися. Це давало можливість купцям побувати за рік на кількох ярмарках. Переїжджаючи з однієї ярмарки на іншу, торговці місяцями не бували вдома. По дорозі купці зупинялися в гостинних будинках, заїжджих дворах або в корчмах, які в ті часи відігравали роль останніх [10, с. 207]. Товар зберігався в спеціальних коморах під своєю чи місцевою охороною за плату. Якщо товаром була худоба, то для неї відводилося спеціальне місце.

Отримавши місце на проживання, купець йшов в магістрат чи ратушу і повідомляв звідки приїхав і з яким товаром. При ньому повинна була бути грамота або посвідчення про законність дій. Після цього звіряв свої ваги і міри з тими, що знаходилися в міському управлінні. На звіреній вазі чи мірці ставилася печатка. Без неї купець не мав права продавати товар. Коли ж у купця власних мір і ваг не було, йому пропонувалося придбати. В кожному місті в базарні і ярмаркові дні біля магістрату чи ратуші такі міри продавалися.

Ярмаркова торгівля відбувалася майже безперервно. На Лівобережжі (1666р.) налічувалося до 76 ярмарків [16, с. 198]. З часом кількість їх зростає. В кінці ХУІІІ ст. уже 390. Ярмарки були великі, середні, малі або дрібні. Середніх було більше за великих, але за товарообігом поступалися великим. На середніх ярмарках перше місце займали продукти та вироби місцевого значення. На малих ярмарках продавалися товари переважно місцевого значення вроздріб.

Позитивну роль в розвитку внутрішньої торгівлі відігравали базари і торги, котрі проводилися переважно по два - три рази на тиждень у визначені дні. На них продавалася сільськогосподарська продукція місцевої округи, промислово-ремісничі вироби міських і сільських ремісників. На торгах у містечку Мена на Чернігівщині продавався хліб, худоба, прядиво, птиця, олія, різні гончарні та дерев'яні вироби тощо [16, с. 204].

По містах і селах, по дорогах і шляхах, на перевозах і мостах розташовувалися корчми і шинки. Шинок не був рівнозначний корчмі. Корчма була місцем продажу скупованої горілки, пива, меду, а шинок - місцем виготовлення і продажу цих напоїв. Оскільки селянам заборонялося гнати горілку, то вони скуповували її у цих закладах. Величезна кількість горілочаних напоїв на ринку пояснюється в основному великою кількістю виробленого хліба, який продати на ринку чи вивести за межі країни було менш вигідно, ніж переробити на горілку чи пиво і отримати чималі прибутки. Перше місце по реалізації напоїв, на думку О. М. Стрішенець, займала козацька старшина і монастирі [16, с. 207].

Торгівля руйнувала феодальну замкненість господарства, сприяла зміцненню економічних стосунків між населеними пунктами, поглиблювала спеціалізацію виробництва, розширювала сферу діяльності товарно-грошових відносин. Вони втягували в свою орбіту не лише старшинські господарства, на землях яких розташовувалося ремесло, споруджувалися різні промисли для переробки сільськогосподарської продукції, розводилися коні, вівці, корови, вирощувалися технічні культури, але й козацькі та селянські. Поглибленню зв'язків сільського господарства з ринком сприяло й переведення козаків і селян на чинш [16, с. 205]. Міські органи влади та сільські старости здійснювали контроль за торгівлею, якістю продукції, мірами ваги, об'єму і рідини.

Гетьманський уряд запроваджував різні заходи, спрямовані на активізацію внутрішньої торгівлі, наближення її до потреб розвитку країни і поповнення коштів на утримання владних структур. П. Алепський зазначає, що лише доходи від митних зборів у прикордонних районах, оренди виробництва напоїв та їх реалізація приносили державі в середині ХУІІІ ст. щорічно понад 100 тис. червоних золотих [8, с. 169]. Видатки йшли переважно на утримання війська, чиновницького апарату управління і дипломатичної служби. В той час був звичай, що посольства утримувалися коштом тих країн, у яких вони розташовувалися.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Економічна політика Б.Хмельницького та його уряду, у якій були наявні елементи меркантилізму та протекціонізму, зрушення в економіці позитивно впливали на стан внутрішньої торгівлі в країні, яка набувала нових обертів, а ринок ставав важливим компонентом господарської системи. Заохочувався вивіз товарів, обмежувалася діяльність іноземних купців, упорядковувалися митні збори і заборони, міри довжини, ваги, рідких і сипких речовин, зміцнювалося грошове господарство.

Зростала кількість ярмарків, базарів і торгів, розвивалася повсякденна міська торгівля, посилювалися економічні зв'язки між окремими районами країни. У різних формах і видах торгівлі

були зайняті купці, перекупники, скупники, посередники, торгові люди і торговельна челядь. Для окремих з них торгівля була головним, єдиним джерелом існування, у деяких поєднувалася з іншими видами трудової діяльності. Поступово зростає чисельність торговельного населення з низів українського суспільства.

Найбільш великі торговельні операції з різноманітними товарами проводили багаті купці. Існувала маса дрібних і середніх торговців різної заможності та різного масштабу діяльності, що було закономірним явищем розвитку внутрішнього ринку. В. І. Голубничий писав: “Якщо під національним ринком розуміти звичайний розвиток торгівлі між містами, то український національний ринок створився в першій половині XVII століття на базі розвитку мануфактури та ремісництва. Остаточно український національний ринок оформився за козацько-гетьманської держави” [4, с. 3].

Первісне нагромадження в Україні, що здійснювалося за рахунок внутрішньої торгівлі, було слабким і маловиразним. Перехід від первісного до капіталістичного нагромадження відбувався повільно, так як Україна не становила самостійного цілого і не мала свого самостійного національного ринку. Перетворення купецького капіталу у промисловий відбувався без притоку цінностей ззовні. Незважаючи на труднощі, внутрішня торгівля, в умовах політичної розчленованості українських земель, відігравала важливу роль в економічній консолідації нації.

Джерела та література

1. Акты греческого нежинского братства. Киев, 1884. 216 с.
2. Веселаго В.В. Принципи економічної політики Богдана Хмельницького. *Нариси з історії економічної думки на Україні: збірник наук. праць*. К.: вид-во АН УРСР, 1961. С. 85-97.
3. Веселаго В.В. Экономическая политика Богдана Хмельницкого. 1648 –1657 гг.: автореф. дис. на соискание учен. степени кан. эконом. наук: спец. 00. 00. 04. Киев, 1955. 18 с.
4. Голубничий В.І. Три лекції про економіку України. Мюнхен; Нью-Йорк, 1969. 125 с.
5. Документи Богдана Хмельницького. 1648-1657 рр. Упорядники І.П. Крип'якевич та І.В.Бутич. К.: вид-во АН УРСР, 1961. 740 с.
6. Злупко С.М. Економічна думка України (від давнини до сучасності): навчальн. посібник. Львів: вид-во ЛНУ ім. І.Я. Франка, 2000. 429 с.
7. Злупко С.М. Персоналії і теорії української економічної думки: навчальн. посібник. Львів: Євросвіт, 2002. 405 с.
8. Злупко С.М. Економічна історія України: навчальн. посібник. К.: Знання, 2006. 367 с.
9. Корнійчук Л.Я. Історія економічної думки України: навчальн. посібник. К.: КНЕУ, 2004. 431 с.
10. Компан О.С. Міста України в другій половині ХУІІ ст. К.: вид-во АН УРСР, 1963. 388 с.
11. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький: 2 – е вид., випр. і доп. Львів: Євросвіт, 1990. 548 с.
12. Кулаковський В.М. Ярмарки і торги в містах Лівобережної України ХУІІІ ст. *Історія народного господарства та економічної думки Української РСР: міжвідом. наук. збірник*. 1976. Вип. 10. С. 48 – 55.
13. Лазаревский А.М. Описание старой Малороссии. Т. 2. Нежинский полк. Киев, 1893. 207 с.
14. Ладыженский К.И. История русского таможенного тарифа. Санкт –Петербург, 1886. 216 с.
15. Лановик Б.Д., Лазаревич М.В. Ілюстрована історія України: короткий курс лекцій. Тернопіль: Джура, 2003. 428 с.
16. Стрішенець О.М. Товарне виробництво і торгівля в Україні (друга половина ХУІІ - кінець ХУІІІ ст.). Чернівці: Місто, 2009. 304 с.
17. Харламович К.І. Нариси з історії грецької колонії в Ніжині. *Записки історико – філологічн. відділу Української АН*. 1927. Кн. 24. С. 41 -58.

References

1. Akti gresheskoego neschinskoego bratstwa (1884). Kviv, 216 [in Russian].
2. Weselago, W.W. (1961). Prinzipi ekonomishnoji politiki Bohdana Chmelnizkoego. Narisi z istorii ekonomishnoij dumki na Ukraini: zbirnik nauk. praz. K.: wid –wo AN URSSR, [in Ukrainian].
3. Weselago, W.W. (1955). Ekonomishna politika Bohdana Chmelnizkoego. 1648–1657 rr.: awtoreferat dis... na soiskanie ushen. stepeni kan. ekonom. nauk: spez: 00. 00. 04. Kviv, 18 [in Russian].
4. Golubnishi, W.I. (1969). Tri lezzii pro ekonomiku Ukraini. Mjinchen; Nju – Jork, 125 [in Ukrainian].

5. Dokumenti Bohdana Chmelniczkoego. 1648–1657 rr. Uporjdniki I.P. Krijpkewish ta I.W. Butish. (1961). K.: wid – wo AN URSS, 740 [in Ukrainian].
6. Zlupko, S.M. (2000). Ekonomishna dumka Ukraini (wid dawnini do sushasnosti): nawshalnij posibnik. Lviv: wid – wo LNU im. I.J. Franka, 429 [in Ukrainian].
7. Zlupko, S.M. (2002). Personalii i teorii ukrainskoi ekonomishnoj dumki: nawshalnij posibnik. Lviv, Ewroswit, 405 [in Ukrainian].
8. Zlupko, S.M. (2006). Ekonomishna istoria Ukraini: nawshalnij posibnik. K.: Znannja, 367 [in Ukrainian].
9. Kornijshuk, L.J. (2004). Istorija ekonomishnoj dumki Ukraini: nawshaln. posibnik. K.: KNEU, 431 [in Ukrainian].
10. Kompan, O.S. (1963). Mista Ukraini w drugie polowini 17 st.: K.: wid-wo AN URSS, 388 [in Ukrainian].
11. Krijpkewish, I.P. (1990). Bohdan Chmelniczki: 2–wid., wipr. i dop. Lviv: Ewroswit, 548 [in Ukrainian].
12. Kulakowski, W.M. (1976). Jarmarki i torgi w mistach Liwoberezhnoi Ukraini 18 st. Istorija narodnogo gospodarstwa ta ekonomischnoji dumki Ukrainskoj RSR: mischwidosnij nauk. sbirnik. Wip. 10, 48-55 [in Ukrainian].
13. Lazarewski, A.M. (1893). Opisanie staroi Malorossii. T. 2. Polk Neschinski. Kviv, 207 [in Russian].
14. Lodischenski, K.I. (1886). Istorija ruskiego tamoschennogo tarifa. Sankt – Peterburg, 216 [in Russian].
15. Lanowik, B.D., Lazarewisch, M.W. (2003). Ilistrowana istoria Ukraini: korotkij kurs lekcij. Ternopil: Dschura, 428 [in Ukrainian].
16. Strischenez, O.M. (2009). Towarne wirobniztwo i torhiwlia w Ukraini (druga polowina 17– konez 18 st.): monografia. Scherniwzi: Misto, 304 [in Ukrainian].
17. Charlamowisch, K.I. (1927). Narisi z historii kolonii w Nischini. Zahiski istoriko–filolohischeskogo widdilu Ukrainskoj AN. Kn. 24, 41–68 [in Ukrainian].

Стаття надійшла в редакцію 25.05.2020 р.